

GRAŽINA SMALINSKIENĖ

LIE. *SALÀ*, LA. *SALA* „KAIMAS“

Tarminiai žodžiai lie. *salà*, la. *sala* „kaimas“ sudaro homonimų poras su bendru rytų baltų geografijos terminu lie. *salà*, la. *sala* „Insel“. Kai kurie etimologai lie. *salà*, la. *sala* „kaimas“ gretina su sl. **selo* „laukas, dirva“, s. v. a. *sal* „butas; salė“ (Būga I 333; Trautmann 248; Pokorny 898). Visi šie žodžiai siejami su ide. šaknimi **sel-* „gyvenamoji vieta“ (Pokorny 898).

Norvegų baltisto bei slavisto Chr. Stango monografijoje „Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slawischen, Baltischen und Germanischen“ atitinkmuo sl. **selo*, s. v. a. *sal*, lie. *salà*, la. *sala* pateiktas ne be abejonės, ypač dėl baltų ir germanų leksemų paralelės (Stang 46–7). Ši izoglosa negali būti visiškai patikima, kol nėra tikros sl. **selo* etimologijos. Ginčytina ir baltiškųjų žodžių kilmė. Pabandysime šią problemą paanalizuoti išsamiau.

Aptariamos baltų kalbų leksemos nagrinėtinos neatsiejamai nuo homoniminių žodžių lie. *salà*, la. *sala* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas“. Nėra negalimas dalykas, kad šie žodžiai ir lie. *salà*, la. *sala* „kaimas“ yra etimologiškai giminiški.

Lie. *salà*, la. *sala* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas“ kilmė yra aiški. Šie žodžiai ir lie. *ātsala* „upės įsigrauzimas į krantą“ siejami su lie. *salti* „tekėti“, *selėti* „tykoti, sėlinti“, pr. *salus* „upokšnis (nuo lietaus)“ (Būga II 305). Pastarieji žodžiai kilę iš ide. šaknies **sel-* „šokinėti; skilti“, plg. gr. ἄλλομαι „šokinėju, skyļu“ (**seliō*), lot. *saliō*, -ire, -ui (-ī), -tum „šokinėti; skilti“ (Pokorny 899).

Tarmėse pažįstamos ir kitos šių homoniminių žodžių reikšmės: lie. *salà* „pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; lauko sklypas; ariamos žemės, dirvos plotelis tarp pievų; aikštelė miške; pievelė vidury vasarojaus ar rugių lauko; vienos rūšies žolių ar kitokių augalų plotelis, kupstas“ (rytų aukštaičiai uteniškai ir vilniškai bei pietų aukštaičiai — LKŽ XII 59); la. *sala* „pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne; miško žemė, pamiškė, toli nuo namų esantis lauko sklypas, galulaukė; eglynėlis ar pušynėlis, skirtingų medžių kuokštas miške; dirva, lauko sklypas“ (aukštaičiai — ME III 664; EH II 423).

Pažymėdami, kad lie. *salà*, la. *sala* yra geografijos terminas, turime atsižvelgti į tipologinius dėsningumus, būdingus tokių terminų semantinės struktūros raidai. Baltų geografijos terminų tyrėjos L. Nevskajos teigimu, pakilų reljefą (aukštumą) nusakantys žodžiai, kuriems priklauso ir lie. *salà*, la. *sala*, neretai įgyja reikšmes „pieva; laukas“. Tai įvyksta aktualizuojant požymį, autorės sąlygiškai vadinamą

„ūkiniu aspektu“. Lie. *salà*, la. *sala* invariantinis požymis „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas“ įgauna tokias modifikacijas: „lauko sklypas“, „ariamios žemės, dirvos plotelis tarp pievų“, „aikštelė miške“, „pievelė vidury vasarojais ar rugių lauko“, „vienos rūšies augalų plotelis“ (Невская 155). Plg. slavų tarmių *оцпоє*, *ostrów* sememas, netekusias požymio „apsuptas vandens“: „mišku apaugusi vieta pelkėje“, „miško sklypas erdvėje“, „lauko sklypas tarp pievų“ (Толстой 51).

Remiantis tokiu semantiniu perėjimu „aukštuma vandens apsuptyje“ → „lauko sklypas, arimas“ → „pieva“ → „miškas“ lengvai galima numanyti homonimų lie. *salà*, la. *sala* „kaimas“ atsiradimą. Minėtina valstiečių gyvenviečių formavimosi specifika: kaimai dažniausiai kurdavosi prie upių ir ežerų, jie išsidėstydavo vidury savo žemių — arimų, pievų, miškų, pelkių, plg. la. *sala* „kaimas (vidury pelkės)“, žinomą Taurkalnėje (Брейдак 17).

Ką rodo homonimų lie. *salà*, la. *sala* „kaimas“ paplitimas? Lie. *salà* vartojimo vietos tokios: 1) už Lietuvos teritorijos ribų — Daugpilio, Kraslavos apylinkės, Breslauja, Apsas, Lazūnai (pastarosios lietuvių ir baltarusių paribio zonos lietuvių šnektose yra ir slavizmas *selà* LKA I 46, tai lyg ir rodytų, kad lie. *salà* gali būti taip pat skolinys, nes čia, išskyrus Lazūnus, nuosekliai kietinamas priebalsis *s*, esantis prieš balsį *e*¹. Lazūnų tarmėje, kaip matyti iš LKA I 46 (žem. Nr. 9) labiau paplitęs kaimo pavadinimas ūlyčia, ūlyčia²); 2) taip pat lietuvių ir baltarusių paribio zonoje, Lietuvos teritorijoje — Rimšė, Tverėčius, Dysna, Mielagėnai, Paringys, Adutiškis, Švenčionys (šiose vietose vartojamas ir slavizmas *ūlyčia, ūlyčid, ūlyčia*) (LKŽ XII 59; LKA I 46 (žem. Nr. 9)).

La. *sala (sola)* pažįstamas aukštaičių tarmėje (Viškai, Aulėja, Skaista, Ižvaltas, Pilda, Zvirgzdinė, Varaklianai, Barkava, Tilžė — ME III 664; EH II 423; ADT I 76). Į rytinę vidžemės patarmės dalį (Taurkalnė) la. *sala* pateko iš aukštaičių tarmės (Брейдак 17).

Kaip matyti, šie paplitimo duomenys neprieštarauja homonimų lie. *salà*, la. *sala* „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas“ atskirų sememų, iš kurių galėjo atsirasti homonimai lie. *salà*, la. *sala* „kaimas“, geografijai.

J. Endzelinas, aiškindamas la. *sala* „kaimas“ atsiradimą, taip pat rėmėsi kitų homonimų poros nariu, būtent tokiais reikšmėmis: „miško žemė, pamiškė, toli nuo namų esantis lauko sklypas, galulaukė; eglynėlis ar pušynėlis, skirtingų medžių kuokštas miške“. *Sala* latvių kalboje žinomas ne tik kaip apeliatyvas, bet ir kaip vietovardis, plg. *Salas* valstiečio sodyba (Metriena, Jaunruoze, Zasa), *Salas* miškas (Zasa). Vietovardis *Mėlnā-sala* valstiečio sodyba (Lubana) sunkiai atskiriamas nuo *Mėlnā-sala* miškas (Liauduona), dar *Mėlnā-sala* kaimas (Silajaniai), dvaras (Rugajai), valstiečio sodyba (Atašienė Balva), *Mėlnā-sala* miškas (Aknysta, Dignaja, Prauliena) (LV II 413). Sodybų ar kaimų vardas *Liep(u) sala(s)*, Endzelino manymu, tikriausiai kilo iš liepų miško, kuriame buvo įkurta gyvenvietė (plg. *Liepu-sala* gyvenamoji vietovė (Barkava), valstiečio sodyba (Baltinava, Mar-

¹ Žodis *selà* duodamas ir M. Niedermanno žodyne (III 633).

² Šiais žodžiais tarmėse vadinami tik gatvinio tipo kaimai. LKA tai neužfiksuota.

kalnė), *Liepu-salas* valstiečio sodyba miške (Malupė) LV II 366). Iš tokių tikrinių žodžių, Endzelino nuomone, abstrahavosi apeliatyvas *sala* „kaimas“ (EM III 664).

Tokių vietovardžių nemažai yra ir lietuvių vardyne, ypač rytinėje ir pietinėje Lietuvos dalyje, pgl. *Salà* kaimas (Smalvos, Daugai, Igliauka ASŽ II 270, Lazūnai VK); *Salà* viensėdis (Antazavė VK); *Salà* miškas (Rodūnia, Suginčiai, Anturkė, Leliūnai, Kuktiškės, Gelvonai, Degučiai, Kriaunos VK); *Salà* laukas (Smalvos, Rodūnia, Labanoras VK); *Salà* dirva (Antazavė, Čiobiškis, Joniškis (Molėtai) VK); *Salėlė* kaimas (Ceikiniai ASŽ II 270); *Sālos* kaimas (Linkmenys, Lazdijai, Rokiškis ASŽ II 271); *Sālos* miestelis (Rokiškis, Baltarusija, Smurgainiai VK); *Sālos* viensėdis (Alanta, Obeliai, Sudeikiai ASŽ II 271), *Sālos* laukas (Dubičiai, Šalčininkai, Breslauja, Rimšė VK); *Sālos* dirva (Rimšė VK); *Sālos* pieva (Breslauja VK); *Sālos* miškas (Dūkštas VK); *Liepsalos* viensėdis (Papilys ASŽ II 161).

Dauguma šių Latvijos ir Lietuvos toponimų yra išsidėstę toje teritorijoje, kur paplitę žodžiai lie. *salà*, la. *sala* reikšmė „kaimas“. Tokių vietovardžių nominacija dažniausiai pagrįsta objektu, kuriuos jie žymi, geografinė padėtimi, pavyzdžiui, *Sālos* — kaimas Ignalinos rajone Linkmenų apylinkėje, išikūręs tarp trijų ežerų; XVII a. pab. Rygos apygardos dvaras *Salas* susidarė iš keleto kaimų, kuriuos vieną nuo kito skyrė nederlingos smėlio kopos ir pelkės, krūmai ir spygliuočių miškai (Лиепиня 137).

Matyt, galima teigti, kad čia aptartieji homonimai iš tiesų laikytini tos pačios etimologijos, t. y. semantiniais homonimais. Šiai homonimų rūšiai tuos žodžius yra priskyręs ir V. Urbutis (Urbutis 176).

Tokių atveju lie. *salà*, la. *sala* „kaimas“ yra tik Rytų baltų kalboms būdinga leksema.

SUTRUMPINIMAI

ADT	— Augšzemnieku dialekta teksti: Latgaliskas izloksnes. Rīga, 1983.
ASŽ	— Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas. V., 1976. D. 2.
Būga	— Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1958—1961. T. 1—3.
EH	— Endzelins J., Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai. Rīga, 1946. S. 2.
LKA	— Lietuvių kalbos atlasas. V., 1977. T. 1.
LKŽ	— Lietuvių kalbos žodynas. V., 1981. T. 12.
LV	— Endzelins J. Latvijas PSR vietvārdi. Rīga, 1961. D. 1. S. 2.
ME	— K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca / Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins. Rīga, 1927—1929. S. 3.
Pokorny	— Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern und München, 1959.
Stang	— Stang Chr. S. Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen. Oslo—Berlin—Tromsø, 1972.
Trautmann	— Trautmann R. Baltisch—Slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923.
Urbutis	— Urbutis V. Lietuvių kalbos leksikos homonimų susidarymo būdai: Filol. m. kand. dis. V., 1955.
VK	— Lietuvių kalbos instituto vardyno kartoteka.

- Брейдак — Брейдак А. Диалектная лексика латгальских говоров верхнелатышского диалекта и ее исторические связи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Рига, 1969.
- Лиепиня — Лиепиня Дз. О типах поселений латышских крестьян в XII в. // Сельские поселения Прибалтики XIII—XX вв. М., 1971. С. 123—141.
- Невская — Невская Л. Г. Балтийская географическая терминология. М., 1977.
- Толстой — Толстой Н. И. К проблеме изучения славянских местных терминов // Местные географические термины. Вопросы географии. Сб. 81. М., 1970. С. 46—53.

KITI SUTRUMPINIMAI

gr.	— graiku	plg.	— palygink
ide.	— indoeuropiečių	pr.	— prūsų
la.	— latvių	sl.	— slavų
lie.	— lietuvių	s. v. a.	— senovės vokiečių aukštaičių
lot.	— lotynų		

LIT. SALĀ, LETT. SALA „DORF“

Zusammenfassung

Man bemüht sich in diesem Aufsatz zu beweisen, daß lit. *salā*, lett. *sala* „Dorf“ mit. sl. **selo* „Feld, Acker“, ahd. *sal* „Haus, Saal“ nicht danebenzustellen sind, die letzten sind mit der ide. Wurzel **sel*. „Wohnraum“ zu verbinden. Sie sind derselben Etymologie als die homonymischen Wörter lit. *salā*, lett. *sala* „Insel“.

Wir müssen betonen, daß diese Wörter die geographischen Termini sind, und Rücksicht auf die typologischen Gesetzmäßigkeiten nehmen, die für die Entwicklung semantischer Struktur solcher Termini charakteristisch sind. L. Nevskaja behauptet, daß die ein hochgelegenes Gelände bezeichnenden Wörter nicht selten die Bedeutungen „Wiese; Feld“ bekommen. Lit. *salā*, lett. *sala* „Insel“ bekommen folgende Modifikation: „Acker“, „von Wiesen umgebener Acker“, „Waldlichtung“, „Wiese im Sommergetreide oder im Roggenfeld“, „ein Stück Pflanzen derselben Art“.

In Bezug auf solchen semantischen Übergang von „Bodenerhebung im Morast“ → „Acker, Feld“ → „Wiese“ → „Wald“ ist leicht die Entstehung der Homonyme lit. *salā*, lett. *sala* „Dorf“ zu erraten. Die Spezifik der Entstehung der Bauernwohnorte ist auch zu erwähnen: Die Dörfer entstanden meistens an Flüssen und Seen, sie lagen zwischen den Äckern, Wiesen, Wäldern und Mooren, vgl. lett. *sala* „Dorf (im Moor)“ (Taurkalnē).

Die Verbreitung der einzelnen Sememe von lit. *salā*, lett. *sala* „Insel“, aus denen die Homonyme lit. *salā*, lett. *sala* „Dorf“ entstehen könnten, steht in keinem Widerspruch zu der Verbreitung dieser Homonyme. J. Endzelin stützte sich bei der Erklärung der Herkunft von lett. *sala* „Dorf“ auf die Ortsnamen, z. B. *Salas* „Gesinde“, *Salas* „Wald“, *Mēlnā-sala* „Gesinde“, *Mēlnā-sala* „Wald.“ Es gibt viele solche Ortsnamen in litauischer Sammlung von Namen. Die meisten diesen Ortsnamen sind in den Gebieten zu finden, wo die Wörter lit. *salā*, lett. *sala* „Dorf“ verbreitet sind.

Die Nominierung von dieser Ortsnamen ist am meisten durch die geographische Lage der Objekte begründet, die sie bezeichnen.

Unserer Meinung nach, all das läßt uns die Schlußfolgerung ziehen, daß die besprochene Homonyme etymologisch verwandt sind, d.h. sie sind semantische Homonyme. In solchem Fall ist lit. *salā*, lett. *sala* „Dorf“ ein nur für die östlichen baltischen Sprachen typisches Lexem.